

RAMON LLULL I LA SEVA ART

SEGONS ANTHONY BONNER

Pròleg a Anthony Bonner, *Estudis lul·lians (1978-2019)*,
Barcelona - Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears, 2022, pp.
9-32.

1. MATERIALS TRIATS DE L'OBRADOR BONNER

Els vint-i-set treballs que el lector té a les mans recopilen en format llibre les aportacions lul·lianes d'Anthony Bonner que no tenen cabuda ni als *Selected Works of Ramon Llull* (1985)/*Obres Selectes de Ramon Llull* (1989) ni a *The Art and Logic of Ramon Llull. A User's Guide* (2007)/*L'Art i la Lògica de Ramon Llull. Manual d'ús* (2012).¹ Aquestes dues publicacions representen una part molt destacada de les innovacions que, com escriu Bonner mateix, en els darrers 50 anys

han creat un Llull [...] complex i conseqüent, han intentat explicar la interrelació (i la unitat bàsica entorn de l'Art) entre l'enorme diversitat dels temes que va tocar, i han mostrat la seva consciència dels problemes que li podrien comportar les novetats (sobretot lògiques) que proposava per tal de demostrar els articles de la fe com a única manera de convertir musulmans i jueus.²

Ha estat un esforç col·lectiu d'investigadors com Tomàs i Joaquim Carreras Artau, Frances Yates, Robert Pring-Mill, J. N. Hillgarth o Jordi Gayà, d'institucions com el Raimundus-Lullus-Institut de la Universitat de Freiburg, que ha publicat una trentena de volums de l'obra llatina de Llull, de la sèrie NEORL, Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, que ha posat en circulació una quinzena d'edicions crítiques de l'obra catalana, i de la revista *Estudios Lulianos /Studia Lulliana*, de la Maioricensis Schola Lullistica, fundada el 1957. Bonner puntualitza que el nou Llull pensador, teòleg de la missió, creador d'un sistema lògic alternatiu, contemplatiu i escriptor vernacle, arraona i desacredita la vella figura

¹ *Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)*, ed. Anthony Bonner, 2 vols., Princeton, N.J., 1985; versió catalana: *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, ed. Anthony Bonner, 2 vols., Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1989. Anthony Bonner, *The Art and Logic of Ramon Llull. A User's Guide*, Leiden/Boston, Brill, 2007; versió catalana: Anthony Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull. Manual d'ús*, trad. Helena Lamuela, Barcelona/Palma, Universitat de Barcelona/Universitat de les Illes Balears, 2012, «Col·lecció Blaquerna, 9».

² Vegeu més avall l'article 27, 538.

d'un Llull ingenu, impulsiu i poètic, que no tocava de peus a terra; en fi, d'un *idiota et illiteratus*, com li deien al Renaixement.³

Els malentesos entorn de Llull no deixaran de circular perquè no hi ha mala herba més vividora que els llocs comuns encartonats, però no serà perquè Bonner no hagi fet tot el possible per desmentir-los. Després dels *Selected Works* i de l'*User's Guide*, en el món d'expressió anglesa –és a dir al món en general– hauria de fer vergonya topar amb el que Martin Gardner va escriure el 1958 a propòsit de Llull, descrivint-lo com un

troubadour who sang his passionate love songs to his Beloved and twirled his colored circles as a juggler twirls his colored plates.⁴

L'altra aportació de Bonner, la Llull DB, <<http://www.ub.edu/llulldb/>>, és una base de dades bio-bibliogràfica consultable a la xarxa des del 2002 en accés obert, que també forma part del nou Llull –el Llull avui estàndard en l'àmbit acadèmic. Com que no l'envolta cap misteri ni s'interposa cap barrera, qui estigui interessat a saber qui era i què feia Ramon Llull pot entrar tot d'una al cercle dels iniciats. Tot li vindrà a la punta dels dits: obres –originals i apòcrifes–, catàlegs –antics i moderns–, manuscrits –molts amb descripció codicològica i en imatge–, bibliografia –amb enllaços per localitzar els textos i baixades directes en alguns casos–, inventari de lul·listes des del segle XIV.

El primer article bonnerià registrat a la Llull DB és de 1977, «Problemes de cronologia lul·liana». És un article que, com d'altres que queden absorbits dins dels llibres de l'autor, no es reproduïx aquí: el seu contingut va alimentar el catàleg lul·lià de Bonner. L'article més antic que s'ofereix és de l'any següent, «La situación del *Libre del gentil* dentro de la enseñanza luliana en Miramar», que ocupa el lloc catorzè. Quan va publicar aquest article Bonner tenia 49 anys. Sobre el que havia fet abans, basta recordar que va néixer a Nova York el 1928, que va estudiar composició a la Universitat de Harvard i va exercir de crític musical i compositor al seu país d'origen. Convé destacar l'arrelament de Bonner a Mallorca, on es va instal·lar als anys cinquanta del segle passat després d'una estada a França. Els seus tres fills s'han criat a l'illa, concretament a Puigpunyent, que és on Eva i Anthony Bonner van residir durant tres dècades. A banda d'integrar-se en el camp dels estudis lul·lístics, des de Mallorca estant

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.* Pareu atenció: Llull no va escriure ni una sola cançó d'amor al seu Estimat, els colors no afecten les figures, sinó les lletres o els mots que els cercles porten escrits, i només dues de les figures circulars de Llull són giratòries. *Lullum ante quam conoscas non despicias*, Bonner, *The Art and Logic*, pp.303-305.

Bonner ha practicat la música de cambra, l'ecologisme, la botànica i l'activisme cultural a l'entorn de l'editorial Moll i de la Universitat de les Illes Balears, que el va distingir el 2016 amb un dels tres doctorats *honoris causa* que ha merescut.⁵ L'article més recent del present volum és del 2019, «Els *Introductoria Artis demonstrativae*: una obra autèntica?», situat al lloc que fa vint-i-cinc. Els *Estudis Lul·lians* de Bonner del present volum cobreixen un recorregut de quaranta-un anys de dedicació atenta i continuada des del seu obrador personal.

2. DEL CAOS ALS COSMOS: A LA RECERCA DE COM FUNCIONA L'ART

Des del moment que va aterrar als estudis lul·lians, Bonner va sentir el repte d'entendre com funcionava l'Art. A Mallorca va poder contactar amb estudiosos i documentalistes vinculats a la Maioricensis Schola Lullistica o a la Biblioteca March, i també amb hispanistes britànics com Robert Pring-Mill o Jocelyn N. Hillgarth; al Raimundus-Lullus-Institut de Freiburg va trobar especial acollida en Charles Lohr, els anys en què en va ser el director. Els agraïments dels llibres de Bonner ressenyen amb detall els deutes amb les persones que el van ajudar a introduir-se en Llull i el seu entorn. Crida l'atenció que Bonner dediqui *The Art and Logic/L'Art i la lògica* conjuntament a Robert Pring-Mill, l'autor de l'imprescindible *Microcosmos lul·lià*, i a David Rosenblatt, un nom desconegut per als lul·listes. Rosenblatt era un matemàtic que estava «convençut que Llull encara no havia trobat el lloc que li pertoca en la història de la lògica».⁶ I és que l'interès de Bonner per la dimensió lògica –i també matemàtica– de l'Art ha estat un estímul fonamental de la seva recerca.

El 1954 Frances Yates havia escrit que «L'Art lul·liana encara roman en el misteri com una gegantina muntanya no escalada».⁷ Bonner va fer el cim el 2007 i, veient que s'hi havia posat el 1977, queda clar que l'ascensió requeria una colla de

⁵ Per a més informació sobre l'autor: Maribel Ripoll, Joan Santanach, Lola Badia, Albert Soler i Francesc Tous, «El Ramon Llull d'Anthony Bonner: cinc apunts i una bibliografia», *Homenatge a Anthony Bonner*, II, Randa, 68, 2012, pp. 5-26; la «Laudatio» de Joan Miralles, *Ramon Llull i el Lul·lisme: pensament i llenguatge. Actes de les jornades en homenatge a J.N. Hillgarth i A. Bonner*, Palma, 2011, eds. Maribel Ripoll i Margalida Tortella, «Col·lecció Blaquerna, 10», pp. 13-19; la conferència de Lola Badia, «Ramon Llull i Anthony Bonner», pronunciada el 3 de desembre de 2019 a la Càtedra Ramon Llull de la UIB, <<https://catedraramonllull.uib.cat/seccions/Materials-de-les-activitats/>> i l'entrevista de Josep Maria Espinàs a l'espai Identitats de TV3, del 23 de març del 1988, en línia des del 3 de maig de 2010, <<http://www.tv3.cat/videos/2874430/Anthony-Bonner>>.

⁶ Bonner, *L'Art i la lògica*, p. XXII.

⁷ Frances Yates, «The Art of Ramon Llull: an Approach to it through Lull's Theory of the Elements», reedició a *Llull & Bruno. Collected Essays*, I, London, Routledge & Kegan Paul, 1982, p. 66; Frances Yates, *Assaigs sobre Ramon Llull*, pr. Lola Badia, Barcelona, Empúries, 1985, p. 106.

camp-base. Calia tenir el terreny apamant i endreçat. Tot el terreny: la biografia, la cronologia, les obres i la transmissió manuscrita i impresa, la bibliografia crítica, els catàlegs, les falses atribucions. Posant ordre a tot aquest descomunal cúmul d'informació Bonner va produir els *Selected Works/Obres Selectes*, la Llull DB i les seves edicions dels *Llibre del gentil* i de la *Lògica nova* per a la sèrie NEORL. Els *Selected Works/Obres Selectes* situen l'Art al centre de l'obra de Llull, inclouen una versió comentada de la *Vida de mestre Ramon* o *Vida coetània* i ofereixen una edició anotada de les dues versions més difoses de l'Art: l'Art *demonstrativa* i l'Art *breu*. Però els *Selected Works/Obres Selectes* també aborden les diverses facetes de la personalitat del creador de l'Art. L'accés al Llull teòric de la missió l'ofereix el *Llibre del gentil e dels tres savis*; el Llull mestre de laics el retrobem amb el *Llibre de Meravelles* o *Fèlix*; el Llull científic se'ns presenta als *Començaments de medicina*; el Llull místic parla des de les *Flors d'amor i d'intel·ligència*. Alhora que posen a l'abast del lector general una visió rigorosa i desentrenyada de Llull, els *Selected Works/Obres Selectes*, dibuixen el mapa d'una gran feina encara pendent per a la sistematització i la divulgació del que sabem sobre Llull i la seva obra. L'adveniment de les eines informàtiques a la dècada dels noranta del segle passat va revolucionar les disciplines històrico-filològiques i Bonner en va ser un usuari pioner.⁸

La principal utilitat de la Llull DB per arribar a fer el cim de l'Art és el catàleg sistemàtic de les obres de Llull, herència del que Bonner va elaborar per als *Selected Works* de 1985 i que les *Obres Selectes* de 1989 van corregir i posar al dia. Les prop de 260 obres que reconeixem com a autèntiques de Llull van numerades dintre de quatre seccions cronològiques. Les primera secció correspon a la *Lògica del Gatzell* i al *Llibre de contemplació*, obres produïdes abans que Llull parlés per res de la seva Art. La segona secció, que té dues etapes, correspon a les obres que Llull va escriure entre 1274 i 1290 a l'entorn de les dues versions més antigues de l'Art: l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* (1274) i l'*Art demonstrativa* (1283). La primera etapa conté 20 obres conservades i la segona 18. La presència del número quatre i els seus múltiples en les figures d'aquestes Arts primerenques fan que Bonner les hagi batejades com a Arts quaternàries. A partir de l'*Ars inventiva veritatis*, de 1290, el catàleg de Bonner entra en la tercera secció i la numeració arriba fins al 84, xifra de les obres conservades que Llull va escriure d'acord amb el model operatiu de la fase ternària de la seva Art, presidida

⁸ Vegeu més avall l'article 26 (517-533).

per agrupacions de tres components i els seus múltiples. Després de *l'Ars generalis ultima* i *l'Ars brevis*, de 1303-1308, Bonner fa començar una darrera secció del seu catàleg, la quarta, que enumera 115 obres, totes molt breus, que es poden datar fins al 1315 i que corresponen a la fase post-artística.⁹ Aquesta manera de distribuir les obres per seccions permet de saber de primer cop d'ull amb quin esquema artístic hem de llegir un text de Ramon, perquè les successives formulacions de l'Art imposen canvis en la terminologia tècnica, que reflecteixen les reformes estructurals que Llull va anar introduint en el seu sistema. Catalogar l'obra de Llull en quatre fases proclama la centralitat de l'Art i, en conseqüència, encamina l'usuari a parar atenció a les formes de raonament demostratiu presents en els textos de Llull, tan si aquests són teològics com si són científics o literaris.

Quan Llull portava prop de trenta anys lluitant per aconseguir la formulació òptima de la seva Art, va escriure una *Lògica nova* en la qual, sense renunciar a la proposta de provar la fe per raons necessàries, adopta una part important dels recursos lògics de la tradició aristotèlica, sobretot el sil·logisme. L'edició crítica de la versió catalana d'aquesta obra va ajudar Bonner a acabar d'endregar els camps-base i fer finalment el cim: per alguna cosa el llibre de 2007/2012 és diu *The Art and Logic/L'Art i la lògica*.

El punt d'inflexió entre la primera i la segona formulació de l'Art ajuda a penetrar en la ment del seu creador.¹⁰ Entre les diverses innovacions introduïdes per Llull crida l'atenció l'aparició d'un nou tipus de definició que s'instal·larà en les Arts de la segona fase. Les noves definicions de Llull, «definicions per l'acció», no encaixen dins de la tradició escolar coetània. Són definicions del tipus «la bonesa és allò que fa el bé» o «l'home és aquell animal que hominifica». Bonner va preparar també aquest sector concret per poder penetrar en els recursos formals i terminològics de l'Art i el 2002 va publicar, en col·laboració amb Maribel Ripoll, el *Diccionari de definicions lul·lianes*.¹¹

⁹ Vegeu més avall l'article 24 (489-498).

¹⁰ Josep Maria Ruiz Simon coincideix amb Bonner en aquesta valoració de les obres dites de transició, com la *Lectura super figuras Artis demonstrativae* o el *Compendium seu commentum Artis demonstrativae*; vegeu els seus treballs «De la naturalesa com a mescla a l'art de mesclar (sobre la fonamentació cosmològica de les arts lul·lianes)», *Randa* 19, 1986, pp. 69-99 i «La transformació del pensament de Ramon Llull durant les obres de transició cap a l'etapa ternària», *Actes de les Jornades Internacionals Lul·lianes. Ramon Llull al s. XXI. Palma, 1, 2 i 3 d'abril de 2004*, Palma/Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Universitat de Barcelona, 2005, «Col·lecció Blaquerna, 5», pp. 167-196.

¹¹ Anthony Bonner i Maria Isabel Ripoll, *Diccionari de definicions lul·lianes / Dictionary of Lullian Definitions*, Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, 2002, «Col·lecció Blaquerna, 2», consultable en línia integrat al NGGL, <<http://nggl.ub.edu/definicions>>.

La feina d'ordenació prèvia a l'ascens a la muntanya de la l'Art que Bonner ha posat a disposició de la comunitat intel·lectual s'ha mantingut constantment actualitzada gràcies a la ductilitat de la Llull DB; una tasca en la qual s'ha comptat amb el suport del tècnic informàtic Miquel Hernández. Durant els darrers vint anys la Llull DB, que ha esdevingut un clàssic entre els portals informàtics d'autor, s'ha anat enriquint amb noves prestacions desenvolupades des del Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona.¹² Es tracta dels enllaços amb les versions digitals dels manuscrits lul·lians,¹³ de la indicació de la llengua original de cada una de les 260 obres i de la inclusió de sinopsis del contingut cada una.¹⁴ Ja formava part, tanmateix, del disseny primitiu de la Llull DB el cens complet de les autocitacions de Llull, totes accessibles ara en pantalla. El cos de referències creuades entre les 260 obres de Llull és l'indici d'una circularitat interna, volguda per l'autor, i també de la unitat i singularitat dels escrits d'un pensador que presentava la seva obra com una solució alternativa –o «nova»– a la tradició filosòfica i literària d'Occident.¹⁵

3. FER FUNCIONAR LES ARTS DE RAMON LLULL

La tasca de seguir els fils en què Llull articulava els seus arguments, la de coordinar aquesta articulació amb les seves pròpies presentacions metodològiques, i l'exercici de resseguir l'ús que feia de certs conceptes (a partir de l'*Ars demonstrativa* el seu vocabulari esdevé, d'una manera conscient, més precís i coherent), m'ha menat per camins que, quan vaig començar el llibre, no havia previst, fins al punt que sovint tenia la sensació que el llibre s'escrivia tot sol –o, més aviat, que era Llull qui l'escrivia– i que jo havia passat a ocupar el lloc d'un oient en una classe medieval provant de fer-ne una *reportatio* raonada. Aquest procés m'allunyà tant de les meves idees prèvies sobre l'Art de Llull que, quan la primera persona que llegí una versió inicial d'aquest llibre

¹² El CDRL, <<http://stel.ub.edu/centrellull/ca/>>, vinculat al Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Facultat de Filologia i Comunicació, és va fundar el 2001 a l'entorn del Llegat Bonner, constituït pels materials de recerca sobre Llull en format paper, que anaven essent incorporats a la Llull DB en format electrònic. L'operació va implicar aportacions d'una colla de col·laboradors, vegeu <<http://www.ub.edu/llulldb/credits.asp>>.

¹³ La major part gestionats des del Raimundus Lullus Institut, de la Universitat de Freiburg, que va digitalitzar i posar en línia el seu un fons de microfilms de l'obra llatina de Llull, <<https://lullus.uni-freiburg.de/>>.

¹⁴ Gràcies a la col·laboració d'Elena Pistolesi i Fernando Domínguez.

¹⁵ Vegeu més avall l'article 1 (37-56).

exclamà: «Aquest no és pas el Llull que jo conec», no vaig poder sinó respondre que aquell tampoc era el Llull que coneixia jo.¹⁶

Bonner comparteix amb Tomàs Le Myésier, el primer divulgador de l'obra de Llull,¹⁷ la capacitat de fer-se'n deieble. Le Myésier va fer representar a la miniatura onzena del *Breviculum* com demanava permís al mestre per transitar per la seva obra i comprimir en un sol volum «els 155 llibres, els uns petits i mitjans, altres de grans», que Llull havia escrit «per amor de Déu i per la seva gràcia infusa».¹⁸ Bonner a *The Art and Logic/L'Art i la lògica*, fa un pas més i inspecciona els bastidors del gran teatre de l'Art: «Aquest és un llibre que s'ocupa del mètode, no del contingut: del *com*, no del *què*».¹⁹

L'edició de l'Art *demonstrativa* als *Selected Works/Obres Selectes* acaba amb un apèndix²⁰ que mostra com s'articulen les respostes «artístiques» de dues qüestions: la 1 de la part IV, «si los elements simples entren en composició amb parts essencials o ab parts integrals»,²¹ i la de la qüestió 1 «de les cambres de la novena figura» (que és la Figura demostrativa), «si Déus és».²² A *The Art and Logic/L'Art i la lògica*, Bonner justifica extensament els procediments demostratius del segon dels exemples, el de l'existència de Déu.²³ Aquesta justificació integra les explicacions prèvies sobre l'Art *demonstrativa* com a sistema de sistemes, constituïda per unes figures de contingut o «pacients» (A, V, X, Y i Z) i unes figures operatives o «agents» (S i T); les primeres i les segones permeten de treballar sobre unes altres figures, les que organitzen els principis de la teologia, la filosofia, el dret i la física dels elements, i que s'integren en una figura de figures que és la Figura demostrativa, l'única composta per rodes

¹⁶ Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, p. XVII.

¹⁷ Vegeu la fitxa a la Llull DB <<http://www.ub.edu/llulldb/gent.asp?id=66>>, Arras, final s. XIII-1336. Canonge, metge, socius de la Sorbona, compilador de l'*Electorium* i del *Breviculum*.

¹⁸ <<https://lullianarts.narpan.net/miniatures/mini/BREV11.HTM>>.

¹⁹ Bonner, *L'Art i la Lògica de Ramon Llull*, p. XIII.

²⁰ L'apèndix és a les pàgines no numerades després de la 519, Bonner, *Obres Selectes*, I.

²¹ Bonner, *Obres Selectes*, I, p. 396. L'apèndix, cf. nota anterior, descriu de quina manera els principis majoritat/minoritat i concordança/contrarietat de la Figura T mostren que els elements entren en composició «per parts essencials», que vol dir que les formes i les matèries dels diversos elements es combinen entre elles formant una substància individual o subpòsit, «que és una part integral (és a dir que compon cada element simple dins) dels quatre elements composts, cada un dels quals està compost essencialment de la forma composta i la matèria composta». Per al marc cosmològic d'aquesta qüestió, vegeu Carla Compagno, «The Liber Chaos and Ramon Llull's doctrine from creation to the generation of material substance in the sublunar world», *Comprendre. Revista catalana de filosofia* 21/2, 2019, pp. 25-55.

²² Bonner, *Obres Selectes*, I, p. 400. L'apèndix citat a la nota 18 descriu com els principis de concordança /contrarietat de la Figura T i els d'ésser/privació i perfecció/imperfecció de la Figura X són analitzats per les potències de l'ànima humana de la Figura S, que tria entre veritat (Y) o falsedat (Z) a través dels valors positius i negatius de la Figura V, la de les virtuts i els pecats.

²³ Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, pp. 88-95

giratòries. Els mateixos instruments intel·lectuals que permeten determinar la manera com els elements (foc, aire, aigua i terra) entren en composició, són els que forneixen raons necessàries per provar l'existència de Déu. En el segon cas l'argumentació requereix tots els recursos de l'Art llevat de la Figura elemental, mentre que el primer només es val de la Figura elemental i de la Figura T.

L'*Art demostrativa* explica com es poden aplicar els recursos en part lògics de la Figura T per transitar o «discórrer» per la realitat. Aquests recursos de la Figura T estan organitzats en cinc triangles de color: blau (Déu, operació, criatura), verd (diferència, concordança, contrarietat), vermell (començament, mitjà, fi), groc (majoritat, igualtat, minoritat) i negre (afirmació, negació, dubte). Per pensar la realitat cal disposar d'abstraccions que representen Déu i les seves qualitats (Figura A), la natura i els seus quatre elements (Figura elemental), l'ànima humana i les seves tres potències (S). L'*Art demostrativa* contreu la inacabable complexitat del real en uns emblemes dels tres regnes (el de la divinitat, el de la matèria, el de l'esperit) que s'expressen amb unes etiquetes unívokes que l'artista ha d'aprendre a manipular. Bonner facilita aquesta tasca d'usuari de l'*Art demostrativa* amb les figures en color reproduïdes en un encartament del seu manual d'ús i sobretot amb el full desplegable amb dels conceptes i l'alfabet de l'*Art demostrativa*; aquest «mapa» es pot consultar a la dreta del llibre mentre es llegeixen les pàgines que els precedeixen. Avui dia és molt fàcil recórrer a una representació digital,²⁴ però Llull ja havia previst aquest problema de retenir mentalment el tauler de joc sobre el qual opera l'*Art demostrativa*: recomanava reproduir les dades bàsiques en un suport de fusta o usar les falanges dels quatre dits majors de la mà esquerra per apunta-hi les lletres de l'alfabet de la Figura S.²⁵

L'*Art demostrativa* és el resultat d'una complexa estratègia pensada per demostrar els catorze articles de la fe cristiana al marge de l'Escriptura i de les autoritats dels pares de l'Església. Llull s'hi veia abocat per un motiu pràctic: volia oferir «raons necessàries» als no creients, raonaments irrefutables que passessin pel damunt de les discussions inacabables a partir de la lletra dels textos sagrats.²⁶ L'estratègia lul·liana implica trobar tècniques d'investigació de la realitat com les de la dialèctica aristotèlica, per això l'Art és «inventiva». L'Art també proporciona mitjans per arribar a conclusions necessàries, i per això és «demostrativa». Però alhora és «compendiosa», perquè a partir

²⁴ <<https://quiseslullus.narpan.net/ca/figures-de-lart-demostrativa>>

²⁵ Per a la mà lul·liana reproduïda del manuscrit de la Biblioteca Marciana de Venècia VI 200, vegeu l'enllaç de la nota anterior i Bonner, *Obres Selectes*, I, p. 288.

²⁶ Vegeu més avall, l'article 7 (151-177)

d'un conjunt limitat i finit de principis –per exemple els del desplegable del manual de Bonner–, permet de «trobar» un nombre i una varietat il·limitats d'arguments. L'Art és un sistema unitari de pensament, per això és «general», com la metafísica i la dialèctica mateixa, perquè és aplicable a qualsevol matèria, i els seus principis són els de tots els gèneres de l'ésser.²⁷

El vessant pràctic de l'Art com a eina de generar arguments demostratius aplicables a la conversió dels no creients és inseparable de la dimensió contemplativa del pensament de Llull, sobre la qual Bonner insisteix poc, atès que vol investigar el *com* i no el *què* del seu funcionament. De tota manera, l'anàlisi de la Figura S de l'Art *demostrativa* mostra que una disposició espiritual de la voluntat (més tard Llull parlarà de l'«amància») és la via per transcendir el coneixement sensible a través d'una superació de l'intel·lectual. Les tres potències de l'ànima actuen conjuntament en el procés del coneixement, per això la Figura S presenta quatre quadrangles que reflecteixen el resultat de les actituds positives o negatives de l'enteniment, la memòria i la voluntat. Quan totes tres potències treballen guiades per la voluntat d'estimar Déu, que és la primera intenció de l'ésser humà, la ment de l'artista està en la posició E, diu Llull. És la situació òptima per a l'elevació de la ment humana, finita, a la comprensió de l'essència divina, infinita. L'ermità Blaquerna quan escriu el *Llibre d'amic i amat* es troba en aquesta posició E. Però l'Art *demostrativa* està pensada per treballar des d'escenaris diferents, on intervenen la desgana pel coneixement, l'oblit, i fins la mala voluntat. Per obtenir arguments demostratius eficaços, la Figura S recomana la posició I, que és la posició de la ciència: l'enteniment vol entendre, la memòria recorda i la voluntat adopta una actitud neutral, que li obre tot un ventall de possibilitats; d'aquesta manera podrà aplicar correctament les regles per resoldre qüestions com les plantejades més amunt, relatives als elements o a l'existència de Déu.²⁸

Reportar el recorregut de Bonner pels bastidors de les Arts sense imatges i evocant els quadres en absència no és gens pràctic ni recomanable i prova una particularitat de l'Art que el propi Bonner no ha estat capaç de formular fins passats dotze anys de la publicació de *The Art and Logic*: la gènesi gràfica i geomètrica del

²⁷ Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, p. 18, amb referència a Josep M. Ruiz Simon, «“Quomodo est haec ars inventiva?” (l'Art de Llull i la dialèctica escolàstica)», *SL* 33 (1993 [1995]), pp. 77-98.

²⁸ Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, pp. 48-53, amb referència a Josep E. Rubio, *Les bases del pensament de Ramon Llull. Els orígens de l'Art lul·liana*, València-Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

pensament de Llull.²⁹ El *Suplement* del 2020 al seu manual d'ús indaga les bases teòriques del raonament diagramàtic i explora les primeres manifestacions de les agrupacions de conceptes en disposició espacial al *Llibre de contemplació* i a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, que és la primera formulació després de la intuïció de Randa.³⁰ En aquesta primera versió de l'Art les figures són més importants que el text, com es pot veure en la impaginació del manuscrit controlat per Llull.³¹ De tota manera a *The Art and Logic/L'Art i la lògica* Bonner ja havia identificat alguns elements fonamentals del vessant diagramàtic del pensament lul·lià, quan explica que la disposició de les figures de l'Art *demostrativa* respon a la teoria matemàtica dels grafs, que és un mètode pensat per representar les connexions entre els punts d'una xarxa. Llull empra grafs complets com el de la Figura A i mitges matrius d'adjacència en les taules triangulars que desenvolupen les combinacions binàries de principis, tant a l'Art *demostrativa* com a les Arts de la segona fase.³² Les figures amb cercles concèntrics giratoris, en canvi, serveixen per desplegar combinacions ternàries de principis.³³

L'originalitat i la complexitat de l'Art *demostrativa* són alhora la seva glòria i la seva condemna. Abans del fracàs a la Universitat de París de 1289, Llull ja n'havia iniciat la reforma amb un conjunt de retocs que van acabar en una reestructuració total, que implicava una major compressió en la representació de la realitat: menys principis i un conjunt de regles més eficaces per generar un nombre major d'arguments.³⁴ El resultat és la reducció de les figures a quatre, la integració dels principis del regne natural i de l'espiritual en l'espai neutre de Principis de l'Art, representat pels divuit principis de les Figures A i T, a saber bonesa, grandesa, eternitat, poder, saviesa, voluntat, virtut, veritat, glòria, diferència, concordança, contrarietat, començament, mitjà, fi, majoritat, igualtat, minoritat. L'Alfabet de l'Art s'enriqueix amb els nou subjectes de l'escala de les criatures: Déu, àngel, cel, home, imaginativa, sensitiva, vegetativa, elementativa, instrumentativa. Les nou virtuts i els nou vicis de l'antiga Figura V continuen tenint un paper decisiu en la majoria de les argumentacions a les quals s'arriba a través de les Regles i de les Qüestions, que es fan eco de les categories

²⁹ Vegeu més avall la part III, articles 9-13.

³⁰ *Suplement* en premsa a *The Art and Logic/L'Art i la lògica*, en versió digital bilingüe i properament imprès en paper a la reedició de la versió catalana.

³¹ Vegeu més avall l'article 9 (193-214)

³² Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, pp. 30-35.

³³ «Des del punt de vista formal, la gran majoria d'aquestes figures (12 sobre 17) són *rotæ* no giratòries. Entre les quatre restants, hi ha tres graelles i dues *volvelles*», vegeu més avall l'article 10, 218.

³⁴ Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, pp.103-133.

aristotèliques, i que en català són: si és, què és?, de què és?, per què és?, quant és? qual és? quan és? on és? com és i amb què és?³⁵

Des dels temps de Le Myésier l'*Ars generalis ultima* i la seva versió de butxaca, l'*Ars brevis*, desplacen l'*Art demonstrativa* i esdevenen la formulació estàndard del sistema lul·lià.³⁶ Les Arts de Llull s'han d'aprendre a fer funcionar una per una. Bonner s'aplica, doncs, a la *Generalis ultima* i ens adverteix que per operar-hi cal dividir els seus continguts en tres temes: els fonaments (l'Alfabet, la Primera Figura (A), la Segona Figura (T) i les Definicions), la combinatòria (la Tercera Figura, la Quarta Figura) i l'ús i la pràctica (l'Evacuació de la Tercera Figura, la Multiplicació de la Quarta Figura, la Mescla de Principis i Regles i els Nou Subjectes).³⁷ Les Figures A i T perden determinades funcions i n'adquireixen de noves. Per exemple els principis de la Figura A (bonesa, grandesa, etc.) deixen de ser «concordants» per la possibilitat de ser «convertibles»; els de la Figura T exclouen les nocions de Déu/criatura/operació i dubte/afirmació/negació i lleven protagonisme als colors de les que la vertebrèn: principi/mitjà/fi, diferència/concordança/contrarietat i majoritat/igualtat/minoritat. En les descripcions del seu sistema Llull adopta termes aristotèlics que abans esquivava, com ara les quatre causes de l'ésser o els predicaments. Les Definicions, les Regles i les Qüestions són innovacions de la segona etapa de l'Art, que l'usuari haurà d'assimilar i en part memoritzar per poder posar en funcionament la combinatòria dels principis que s'obté a partir de les Figures Tercera i Quarta. La Tercera Figura, que és una mitja matriu d'adjacència en la teoria dels grafs, presenta associacions binàries de principis i la Quarta, constituïda per tres cercles concèntrics giratoris amb les nou lletres de l'alfabet, n'ofereix de ternàries, que també es poden representar en forma de Taula.³⁸ Les Regles i les Qüestions, aplicades a cada una de les combinacions possibles, permeten que l'artista investigui la veritat o la falsedat de les proposicions que se li presenten. Bonner repassa per al lector la resolució d'una qüestió amb les eines de l'*Ars generalis ultima*: «Si el món és etern».³⁹

³⁵ *Ibid.*, pp.135-210.

³⁶ Per a la unitat i la diversitat de l'Art: Josep Enric Rubio, «Thought: The Art», *Raimundus Lullus: An Introduction to his Life, Works and Thought*, eds. Alexander Fidora i Josep Enric Rubio, Turnhout, Brepols, 2008, CCCM 214, SL II, pp. 242-310.

³⁷ Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, p.136.

³⁸ Gottfried Wilhelm Leibniz a la seva *Dissertatio de arte combinatoria*, de 1666, reconeix que l'Art lul·lià li va donar el primer impuls en la formulació la seva pròpia *ars combinatoria*. Vegeu *Obres selectes*, I, 85, com també més avall els articles 22 i 23 (447-472, 473-487).

³⁹ Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, pp.169-174. A partir de les eines de l'*Ars generalis ultima* es pot demostrar que el món no és etern aplicant la qüestió «si», la B, que es refereix a la possibilitat, i la de la «materialitat» o contingut, la D, que aquí és l'eternitat; les espècies de la qüestió C, la de «què és»,

La vocació enciclopèdica del pensament lul·lià es manifesta a la darrera part de l'*Ars generalis ultima*, la desena, quan Llull desenvolupa l'Aplicació a les Cent Formes, és a dir cent nocions generalíssimes, que ja havien estat investigades en altres bandes; per exemple, al final dels Arbres elemental i sensual de l'*Arbre de ciència* i també a la *Logica nova*. Les llistes de les Cent Formes difereixen d'una obra a l'altra, tot i que sempre tenen la mateixa funció: ensenyar a descobrir la veritat de les idees generals a través dels mecanismes de l'Art. L'*Ars generalis ultima* alguns cops ofereix una riquesa de precisions per a determinades qüestions que Llull no dona en cap altre lloc, com és el cas de la retòrica, la gramàtica i la música o la navegació.⁴⁰ Bonner desenvolupa el tractament de la Forma 99, Oració, que

il·lustra l'ús espiritual contemplatiu de l'Art, cosa que, d'ençà del *Llibre de contemplació*, es va mantenir com un dels objectius centrals del conjunt de l'empresa lul·liana.⁴¹

L'adaptabilitat i la plurifuncionalitat de les Arts explica que Llull en pogués utilitzar alguns procediments separatament del conjunt que els dona forma en les obres dels anys 1308-1315, les que Bonner anomena post-artístiques.

Al lector ja no li demana que assimili tots els complicats mecanisme de l'Art, l'exposició dels quals comprèn ben bé la meitat del gruix d'una obra, abans de poder abordar les demostracions de l'altra meitat; en canvi ara el lector pot emprar les tècniques aristotèliques, que, a l'Edat Mitjana, constituïen la base de la seva formació, per tal d'assimilar obres que, després d'un brevíssim pròleg, l'introdueixen gairebé de seguida en els temes principals que s'hi plantegen.⁴²

Llull passa «d'un sistema combinatori generatiu de creació pròpia a un de fonamentat molt més directament en les formulacions acadèmiques tradicionals del seu temps»⁴³ i fa el pas decisiu de basar els seus arguments en el sil·logisme categòric.

permeten diversos desenllaços. Per exemple, a partir de la definició (primera espècie de C) d'eternitat, es poden considerar els principis B C D de la figura A. Si D, l'eternitat, fos aplicable al món, voldria dir que des de sempre hauria estat convertible amb B, la bondat, i amb C, la grandesa, atesa la naturalesa dels principis de la figura A. Això no és possible perquè és evident que hi ha mal en el món; d'altra banda D, l'eternitat, aplicada al món, tampoc no és convertible amb la seva grandesa.

⁴⁰ Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull*, pp.184-190.

⁴¹ *Ibid.*, p.188-189.

⁴² *Ibid.*, p. 213.

⁴³ *Ibid.*, p. 211.

Fins aleshores Llull havia proposat un sistema propi d'argumentació: no deduïa de conceptes generals la validesa de les nocions posades a prova sinó que la reconstruïa a partir de les conclusions. Bonner ho explicava en aquestes termes el 2016:

La lògica acadèmica de l'Edat Mitjana, enterament basada en la d'Aristòtil, funcionava amb proposicions, i argumentava de baix a dalt: sobre una base d'axiomes, construïa proves normalment causals, fins arribar a dalt amb les conclusions. Però això no era possible amb la divinitat, que no tenia causa [...]. L'Art de Llull va començar, no des de baix amb els fonaments, sinó des de dalt amb la conclusió, que prenia com a hipòtesi a verificar o desmuntar. I funcionava no amb proposicions sinó amb conceptes. Així que els seus fonaments no serien axiomes, sinó conceptes ontològics, conceptes acceptables a les tres religions [...].⁴⁴

Gràcies a aquest procediment argumentatiu Llull va poder muntar un sistema que satisfia dues funcions. A nivell pràctic era aplicable a la discussió teològica amb els no creients, però també explicava de quina manera l'home podia accedir al coneixement de l'essència de Déu. Per això l'Art se servia d'una «lògica diferent», que Llull, el maig de 1303, va acabar formulant a part de les Arts de la segona fase: la *Lògica nova*. Tan «nova» com ho eren l'astronomia, la geometria o la retòrica un cop havien estat repensades des de l'Art.

Des de diverses dècades ençà, els especialistes estan d'acord que la de Llull no és una lògica formal, sinó que més aviat mira de reciclar les tècniques de la lògica clàssica per fer-les aplicables a les estructures de la realitat platònica. Tal com ha dit Vittorio Hösle, «Llull intenta combinar la lògica i l'ontologia, això és basar la primera en la darrera; un programa que s'adiu d'una manera natural amb la concepció lul·liana de la unitat de l'ésser amb el pensament».⁴⁵

La incorporació del sil·logisme a la *Lògica nova* lul·liana s'esdevé en el marc d'una obra dividida en set parts que estudien la matèria des de les Regles i les Qüestions de l'Art per passar revista als cinc Predicables, els deu Predicaments, les Cent Formes i el Sil·logisme –amb atenció a les Fal·làcies. La monografia explica com la lògica és aplicable a la teologia, la filosofia, la ciència moral, el dret i la medicina i acaba amb un desplegament de qüestions sobre cada un dels ítems principals de les parts anteriors, com és habitual en les obres escrites durant la segona fase de l'Art. A *L'Art i la Lògica*

⁴⁴ Vegeu més avall l'article 8,78.

⁴⁵ Bonner, *L'Art i la lògica*, p. 219, amb referència a Raymundus Lullus, *Die neue Logik-Logica nova*, ed. Charles Lohr, trad. Vittorio Hösle i Walburga Büchel, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1985.

Bonner recorre al diàleg filosòfic *Disputatio fidei et intellectus*, acabat l'octubre de 1303, per ajudar el lector a comprendre la gestió que Llull fa del sil·logisme com a recurs deductiu, que ja es troba integrat al text de l'obra.⁴⁶ Entre les singularitats de la nova lògica hi ha la incorporació de la demostració per equiparància, afegida a les dues menes de demostració convencionals, per la causa (*quia*) i per l'efecte (*propter quid*). La demostració per equiparància es basa en la igualtat entre les bases d'argumentació i Llull l'empra des dels temps de l'*Art demonstrativa*.⁴⁷ Llull dedica també molta cura a discutir la recerca del terme mitjà dels sil·logismes,⁴⁸ als sil·logismes contradictoris i a les fal·làcies⁴⁹ i introdueix unes Demostracions pel grau superlatiu, de collita pròpia, que desenvolupa també a l'aplicació a la retòrica de l'*Ars generalis ultima* i a la *Rethorica nova*.⁵⁰ L'Art és present a les obres tardanes de Llull de manera mediata a través dels recursos adquirits a la *Logica nova* d'acord amb les necessitats de les diverses matèries tractades. Les noves eines lògiques eren especialment adequades per als opuscles polèmics contra amb l'aristotelisme dels anomenats averroistes, escrites per Llull a París entre el novembre de 1309 i el setembre de 1311.

Bonner no insisteix en el compromís entre fe i raó implícit en l'Art, que és un problema que, en canvi, esdevé central quan Llull es presenta com a teòleg.⁵¹ Alguns estudiosos, malgrat la vastitud del seu catàleg, admiren en Llull la capacitat de mantenir-se fidel a una sola idea; talment un home d'un sol llibre, si considerem que la clau del seu sistema és en la contemplació entesa com a plaer intel·lectual d'entendre Déu i la seva obra.⁵² La paradoxa és potent perquè una sola idea i un llibre únic es projecten en 260 títols, que no només tracten de tots els temes sinó que desenvolupen unes estructures de pensament tan complexes com les que acabem de resseguir. A

⁴⁶ Bonner, *L'Art i la lògica*, pp. 232-236, vegeu l'edició comentada d'aquest diàleg lul·lià tan útil per comprendre les relacions entre fe i raó a la seva Art, *Disputa entre la fe i l'enteniment*, eds. Josep Batalla i Alexander Fidora, Turnhout/Santa Coloma de Queralt, Brepols/Edèndum, Universitat Rovira i Virgili, 2011, TOLR, 3.

⁴⁷ Bonner, *L'Art i la lògica*, pp. 236-238. Vegeu les *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demonstrativa*, vv. 9-10: De vos e de lo vostro vul far demostramens /propter quid e quia e equiperalmens, <<http://www.riac.unina.it/89.4.htm>>.

⁴⁸ Bonner, *L'Art i la lògica*, pp. 246-253.

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 254-274.

⁵⁰ *Ibid.*, pp. 276-281; vegeu l'edició comentada de *Retòrica nova*, eds. Josep Batalla, Lluís Cabre i Marcel Ortín, Turnhout/Santa Coloma de Queralt, Brepols/Edèndum, 2006, TOLR, 1.

⁵¹ Jordi Gayà, *De la comprensió a la contemplació. La teologia del Beat Ramon Llull*, Barcelona, Ateneu Universitari Sant Pacià, 2016.

⁵² Amador Vega, *Ramon Llull y el secreto de la vida*, Madrid, Ediciones Siruela, 2002; Fernando Domínguez, «Actualidad y vigencia de Ramon Llull», *Actes del Congrés de Clausura de l'Any Llull. «Ramon Llull, pensador i escriptor»*, Barcelona, 2016, ed. Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, Barcelona/Palma, Universitat de Barcelona/Universitat de les Illes Balears, 2018, «Col·lecció Blaquerna, 13», pp. 17-48.

l'article 4 del present llibre, «La gènesi de l'Art de Ramon Llull; un instrument de conversió entre “ciència” i “amància”», Bonner acusa rebut d'una paradoxa, que no deixa de ser inquietant, i penetra un cop més en el missatge literal de l'Art, començant per l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, la primera de totes.⁵³ I, tanmateix, en els versos originals seus que Llull introdueix a la *Lògica del Gazzali*, que és una compilació de fonts àrabs i llatines de 1271-1272, ja s'expressa prou clarament la idea central del projecte lul·lià que persistirà fins al darrer moment.⁵⁴ Però pot ser igualment il·luminador comprovar que la primera disciplina que li va cridar l'atenció va ser precisament la lògica, una lògica que, tal com arribava a les seves, mans no servia per escriure el millor llibre del món per a la conversió dels infidels. Si Llull no hagués combatut durant dècades per construir una Art realment adequada al seu propòsit multifuncional no seria Llull, sinó un venerable –i obscur– pensador espiritual i contemplatiu del pas del segle XIII al XIV. Els arxivers, documentalistes, editors de textos i historiadors de la filosofia i de la cultura mai no agraiem prou a Bonner que s'hagi volgut fixar amb tanta intensitat i eficàcia en el *com* i no en el *què* de l'obra unitària i alhora múltiple de Ramon Llull, en tant que escriptor prolix, curós amb les autocitacions i satisfet de la «novetat» del seu saber, inseparable de la primera intenció.

4. CINC VIES D'APROXIMACIÓ EN VINT-I-SET ETAPES

Els vint-i-set articles que ofereix a aquest llibre han estat triats al seu obrador per Bonner, que també és qui n'ha dissenyat la disposició temàtica. La part I, «El paper de Art lul·liana», afegeix, matisa i completa les seves aportacions majors a l'Art de Llull descrites més amunt. Els dos primers articles⁵⁵ sospesen el sintagma «autoritat alternativa» aplicat a l'Art, en general, i als procediments artístics de la polèmica amb els anomenats averroistes de la Universitat de París, en particular. Bonner, que es basa sempre en textos de Llull, descriu la idea de l'Art com un substitut operatiu de l'Escriptura per convertir els no creients i com a eina dialèctica afinada. La noció de «producte alternatiu» que valida en relació als escrits de Llull resulta adient per

⁵³ Vegeu més avall, l'article 4 (83-105).

⁵⁴ Ho comenta Jordi Rubió a la seva edició de la *Lògica del Gazzali*, dins *Ramon Llull i el lul·lisme, Obres de J. Rubió i Balaguer*, II, Barcelona, PAM, 1985, pp. 129-130. Els vv. 1044-1079 exposen la teoria de la primera i la segona intenció i els 639-672 afirmen que la lògica ha de servir per demostrar la trinitat i l'encarnació. Llull ja treballa en la demostració per raons necessàries de l'existència de Déu als vv. 799 i 851. Vegeu Bonner, *L'Art i la lògica*, p. 154, per a la noció de possibilitat (*utrum*).

⁵⁵ Article 1: «L'Art lul·liana com a autoritat alternativa» (37-56) i 2: «L'Art de Llull com a alternativa a l'aristotelisme parisenc» (57-68).

classificar també l'obra literària de Llull. Les composicions rimades, les novel·les, els proverbis i els diàlegs lul·lians aprofiten la tradició literària llatina i romànica per acabar esdevenint elaboracions amb vida pròpia, que es presenten com un cos estrany en relació amb els espècimens coetanis i que es transmeten per mitjans diferents de la resta dels textos occitanocatalans i catalans de l'edat mitjana.⁵⁶

L'article tercer, un repensament sintètic de la funció de l'Art, és del 2016 i es beneficia de la distància temporal per fer llum sobre els punts realment decisius de la jugada artística lul·liana.⁵⁷ En canvi l'article 4, de 2015, combina el mateix avantatge d'una perspectiva cronològica àmplia amb els resultats de les darreres recerques de l'autor sobre el pensament diagramàtic de Llull, accessibles a la part III, més avall.⁵⁸

La part II, «Llull com a autor», ofereix quatre aportacions derivades dels treballs de Bonner sobre la biografia de Llull recollits a les introduccions dels *Selected Works/Obres selectes*, que inclouen la traducció anglesa i l'edició de la *Vida de mestre Ramon* o *Vida coetània*.⁵⁹ Els articles 5 i 7 incideixen directament en el punt de partida de la interpretació bonneriana de l'Art de Llull, és a dir l'imperatiu de demostrar les veritats de la fe «per raons necessàries» sense el suport de l'Escriptura: en un univers intel·lectual dominat pel principi d'autoritat, Llull esquiva tant com pot les citacions de classics, pares de l'Església i textos sagrats.⁶⁰ L'article 6 justifica, des de l'autopresentació de Llull com a il·luminat, el seu rebuig del recurs al suport de les autoritats tradicionals i perfila la noció d'autor tal com es pot aplicar als escrits de qui sostenia haver trobat un «novell saber».⁶¹ En canvi, l'article 8 explora un episodi

⁵⁶ Hom adopta aquest punt de vista quan es parla de «nova literatura lul·liana» al primer volum de la *Historia de la Literatura Catalana. Literatura medieval (1). Dels orígens al segle XIV*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino, Ajuntament de Barcelona, 2013, pp. 396. La monografia de Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, *Ramon Llull as a Vernacular Writer. Communicating a new kind of Knowledge*, Londres, Tamesis Books, 2016, aprofita la idea de l'obra de Llull com a autoritat alternativa des de la perspectiva dels mitjans de difusió i de transmissió dels seus escrits.

⁵⁷ Article 3: *Ramon Llull, un autor sempre innovador i sorprenent* (69-82).

⁵⁸ Article 4: «La gènesi de l'Art de Ramon Llull; un instrument de conversió entre “ciència” i “amància”» (83-105).

⁵⁹ N'existeixen edicions actualitzades recents: Ramon Llull, *A Contemporary Life*, ed. Anthony Bonner, Barcelona/Londres, Barcino/Tamesis, 2010 i Ramon Llull, *Vida de mestre Ramon*, a cura d'Anthony Bonner, Barcelona, Barcino/Universitat de les Illes Balears, 2013.

⁶⁰ Article 5: «Ramon Llull i el rebuig de la tradició clàssica i patristica» (109-125) i article 7: «“Reducere auctoritates ad necessarias rationes”» (151-177). Per a la insistència de Llull en Is VII, 9, Teresa Solà Simon, «“Nisi credideritis non intelligetis”». Lectura d'Is VII, 9 per Ramon Llull», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 22, 2003, pp. 579-595.

⁶¹ Article 6: «Ramon Llull: autor, autoritat i il·luminat» (127-150). Aquest article complementa el de Lola Badia, «Ramon Llull: autor i personatge», *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles H. Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. Fernando Domínguez, Ruedi Imbach, Theodor Pindl i Peter Walter, Steenbrughe/La Haia, Abbatia Sancti Petri/Martinus Nijhoff International, 1995, pp. 355-

concret de la biografia de Llull, quan als seixanta-dos o seixanta-tres anys, després de superar la greu crisi de confiança de Gènova, va ser capaç de treure un partit extraordinari dels fracassos de la seva carrera de pensador i de missioner en tres obres completament diferents, plenes d'entusiasme i d'energia creativa.⁶²

La part III, «Pensament diagramàtic», reuneix quatre articles elaborats en col·laboració amb Albert Soler, que hi aporta expertesa codicològica per penetrar en les primeres temptatives lul·lianes d'organitzar en esquemes autoexplicatius la intuïció del seu «novell saber».⁶³ L'article 9, publicat el 2007, l'any de la primera edició de *The Art and Logic/L'Art i la lògica*, marca l'inici de la nova singladura dels estudis de Bonner sobre l'Art, que porta a la redacció del *Suplement* esmentat més a amunt a la nota 30.⁶⁴ Bonner, que torna a escoltar les lliçons de Llull com un estudiant medieval, acabarà per demanar-li excuses per no haver-se fixat prou en les primeres emergències del «pensament artístic», especialment les que es manifesten a través de procediments gràfics.⁶⁵ L'article estudia la qüestió dels formats originals de les obres de Llull i se centra en la disposició del text de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, a partir del manuscrit Vat. Lat. 5112, de mitjan segle XIV: els problemes que planteja el text, la seva organització interna, la seva plasmació a la pàgina, les opcions de format, que es remunten a l'autor. El treball compara també aquest format original amb les modificacions que va experimentar l'obra en l'edició que Salzinger en va fer per al primer volum de la col·lecció moguntina de 1721. L'article 11 mostra com Llull va

375; tots dos se solen citats aparellats quan es documenta l'emergència del personatge literari Ramon Llull, l'*alter ego* de l'històric, a partir de 1290 aproximadament.

⁶² Article 8: «A background to the *Desconhort*, *Tree of Science*, and *Apostrophe*» (179-189).

⁶³ Des del Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona, Albert Soler coordina el manteniment i les ampliacions de la Llull DB. El lul·lisme li deu una clarificació dels estrats en la tradició manuscrita lul·liana, que completa i perfecciona aportacions clàssiques de les ROL, Jordi Rubió i Josep Perarnau; vegeu els seus treballs «L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians», *Studia Lulliana*, 44, 2004, pp. 109-122; «Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25, 2006, pp. 229-266, «Els manuscrits lul·lians de primera generació», *Estudis Romànics*, 32, 2010, pp. 179-214; vegeu les pp. 311-325 de Badia, Santanach, Soler, *Ramon Llull as a Vernacular Writer*, citat a la nota 56.

⁶⁴ Article 9: «La *mise en texte* de la primera versió de l'Art: noves formes per a nous continguts» (193-214).

⁶⁵ Els estudiosos del *Llibre de contemplació* havien copsat aquest punt, per exemple Jordi Gayà, «Significación y demostración en el *Libre de Contemplació* de Ramon Llull», *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles H. Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. Fernando Domínguez, Ruedi Imbach, Theodor Pindl i Peter Walter, Steenbrughe/La Haia, Abbatia Sancti Petri/Martinus Nijhoff International, 1995, pp. 477-499, i «La construcció de la demostració teològica en el *Libre de contemplació* de Ramon Llull», *Von der Suche nach Gott. Helmut Riedlinger zum 75. Geburtstag*, ed. Margot Schmidt i Fernando Domínguez Reboiras, Stuttgart/Bad Cannstatt, Frommann/Holzboog, 1998, pp. 147-171. Josep E. Rubio, «La Figura S de l'Art lul·liana i el *Llibre de contemplació en Déu*», *Llengua & Literatura*, 7, 1996, pp. 61-89 i «Alguns antecedents de la figura T de l'art quaternària al *Llibre de contemplació en Déu*», *Studia Lulliana*, 37, 1997, pp. 79-104.

temptejant i desenvolupant al *Llibre de contemplació* diverses maneres d'expressió visual del discurs, fent especial atenció al manuscrit més antic que ens ha transmès l'obra, avui conservat en dos toms a la Biblioteca Ambrosiana de Milà –un manuscrit copiat per Guillem Pagès el 1283 seguint instruccions de Ramon Llull– amb un cens complet de les figures complementàries que hi apareixen a partir del capítol 316.⁶⁶

Els altres tres articles d'aquesta part, 10, 12 i 13, amplien la investigació sobre la forma i funció de les figures lul·lianes:

si l'Art [...] és al centre de tota l'empresa intel·lectual i espiritual lul·liana, i si les figures són al centre de l'Art, caldria intentar comprendre què són, com fonamenten l'Art, quin paper tenen en altres obres lul·lianes i com s'integren (o no) en les tradicions gràfiques de l'Edat Mitjana.⁶⁷

Bonner interpreta les figures a partir de models matemàtics i clarifica alguns aspectes de l'ús de la teoria dels grafs, que en aquest cas s'amplia a la dels hipergrafs i els reticles, aquests darrers relacionats amb la Figura Elemental de l'Art *demonstrativa*, que era una de les assignatures pendents des dels temps dels *Selected Works*. Les figures de l'Art es presenten com un exemple del que, en la moderna ciència, la tecnologia o l'administració d'empreses, s'anomena raonament diagramàtic.

Els articles 12 i 13 analitzen aspectes formals i conceptuals de les representacions arbòries i del recurs retòric de l'ècfrasi aplicat a la relació entre representació gràfica i discurs teòric.⁶⁸

La part IV, «Aspectes històrics, filològics i interpretatius» té un caràcter més miscel·lani. Els tres primers dels vuit treballs pertanyen als estudis de context relacionats amb la formació de Llull i els inicis de la seva carrera pública a Mallorca: són testimoni de les dificultats que comportava treballar sobre fonts lul·lianes abans de l'adveniment de les eines informàtiques.⁶⁹ En canvi, els articles 17 i 18 exploren la diferència entre el mètode de predicació als infidels de Llull i el que es documenta entre

⁶⁶ Article 11: «Les representacions gràfiques al *Llibre de contemplació* de Ramon Llull» (247-283).

⁶⁷ Article 10: «Les figures lul·lianes: la seva naturalesa i la seva funció com a raonament diagramàtic», (215-245).

⁶⁸ Article 12: «La representació de l'arbre en l'*Arbre de ciència* de Ramon Llull» (285-300) i article 13: «Representació gràfica i ècfrasi en l'obra de Ramon Llull» (301-335).

⁶⁹ Article 14: «La situación del *Libre del gentil* dentro de la enseñanza luliana en Miramar» (347-356), article 15: «L'aprenentatge intel·lectual de Ramon Llull» (347-356) i article 16: «Ramon Llull i Mallorca» (357-367).

els frares de l'orde de Sant Domènec, basat en la glossa de la Bíblia, el debat entre les autoritats cristianes i jueves, amb inclusió de citacions literals en hebreu.⁷⁰

Com a editor de textos lul·lians, Bonner ha proposat una visió àmplia de la transmissió manuscrita llatina i romànica, amb especial atenció al valor textual de determinades versions plurilingües. La inclusió de solucions en diversos idiomes als aparats de la NEORL neix de la seva experiència amb el text del *Llibre del gentil*, que és al darrera de l'article 19.⁷¹

Els dos darrers treballs d'aquesta part interpreten el valor d'un mot clau en la terminologia de l'Art, el de les dignitats o principis divins, que Llull representa a la Figura A, i l'estructura formal de l'*Arbre de ciència*, amb els seus catorze arbres de contingut, més dos d'instrumentals, i amb les corresponents set seccions jerarquitzades i homòlogues de cada un: arrels, tronc, rams, branques, fulles, flors i fruitis.⁷²

La part V, «Lul·lisme i altres temes», comença amb dos treballs derivats de l'interès de Bonner pel lul·lisme del Renaixement i del Barroc arran de l'encàrrec de prologar la reimpressió del manual de lul·lisme més difós a l'Europa de l'Edat Moderna: els *Raimundi Lulli Opera*, impresos per primer cop per Llätzer Zetzner a Estrarburg el 1598, i que reuneixen obres lul·lianes autèntiques i d'altres d'apòcrifes. La imatge lul·liana que configura l'antologia de Zetzner és prou diferent de la que se sol acceptar avui dia i resulta imprescindible per comprendre la lectura que van fer de Llull alguns il·lustres admiradors seus com Gottfried Wilhelm Leibniz.⁷³

Bonner no seria Bonner si no plantegés com a primera providència tenir perfectament clars i ben interpretats els fets sobre els quals es discuteix. Això és el que proposen, en dos ordres de coses molt diferents, els articles 24 i 25, que ofereixen un estimulant repertori quantitatiu de la cronologia, recepció i temàtica de les 260 obres del catàleg lul·lià i una subtil recerca documental sobre la naturalesa espúria d'una de les

⁷⁰ Article 17: «L'apologetica de Ramon Martí i Ramon Llull davant de l'Islam i del judaisme» (369-386) i article 18: «Ramon Llull and the Dominicans» (387-399). Per a una actualització bibliogràfica sobre el tema, *Ramon Martí's «Pugio fidei» studies and texts*, eds. Görg K. Hasselhoff i Alexander Fidora, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum, 2017.

⁷¹ Article 19: «Ramon Llull i l'elogi de la variant» (401-415).

⁷² Article 20: «Més sobre el mot i el concepte de "dignitats" en Ramon Llull» (417-425), i 21: «The structure of the *Arbor scientiae*» (427-443).

⁷³ Per a l'edició de Zetzner, vegeu *Raimundus Lullus, Opera. Reprint of the Strasbourg 1651 edition*, intr. Anthony Bonner, 2 vols., Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, «Clavis Pansophiae. Eine Bibliothek der Universalwissenschaften in Renaissance und Barock», 1996, i aquí, els articles 22: «El lul·lisme alquímic i cabalístic i les edicions de Llätzer Zetzner» (447-472) i 23: «El arte luliana como método, del Renacimiento a Leibniz» (473-487).

moltes obres que glossen l'*Art demonstrativa*.⁷⁴ L'article 26 rememora els temps en què la informàtica aplicada a les humanitats funcionava de forma incipient i difícil amb el sistema operatiu DOS⁷⁵ i el següent i últim posa en evidència la manca de fonament d'unes crítiques poc acurades de la línia de recerca de Bonner sobre l'Art.⁷⁶ És gràcies a aquestes crítiques tan poc encertades que Bonner traça una bella síntesi, que ja coneixem, de com a les darreres dècades s'ha configurat una nova imatge de Llull amb l'esforç col·lectiu dels qui

han creat un Llull [...] complex i conseqüent, han intentat explicar la interrelació (i la unitat bàsica entorn de l'Art) entre l'enorme diversitat dels temes que va tocar, i han mostrat la seva consciència dels problemes que li podrien comportar les novetats (sobretot lògiques) que proposava per tal de demostrar els articles de la fe com a única manera de convertir musulmans i jueus.⁷⁷

Les cinc vies d'aproximació a l'Art en vint-i-set etapes del present llibre afegeixen una nova peça per consolidar aquest nou Llull acadèmic –el Llull estàndard dels nostres dies–, per al qual l'Art no és el fruit d'una visió descontrolada, resultat d'una experiència inefable –i per tant impenetrable–, sinó la realització d'un llarg procés que comença amb la *Lògica del Gazzali* i apunta al *Llibre de contemplació* quan la formalització comença a emergir de la prosa literària: és el que exposa amb nous arguments l'article 11 i el que el *Suplement* de 2020 afegeix al manual d'ús de 2007-2012, *The Art and Logic/L'Art i la lògica*.

Com deia Bonner a un periodista que l'entrevistava el 2008 al diari *Avui*: «M'agradaria que es desfés el tòpic que l'Art de Llull és absurda».

Lola Badia
Centre de Documentació Ramon Llull
Universitat de Barcelona

⁷⁴ Article 24: «Estadístiques sobre la recepció de l'obra de Ramon Llull» (489-498) i 25: «Els *Introductoria Artis demonstrativae*: una obra autèntica?» (499-515).

⁷⁵ Article 26: «A brief History of the *Llull DB* and Its Derivatives» (517-553).

⁷⁶ Article 27: «Qui té por de Ramon Llull?» (535-548).

⁷⁷ Vegeu més avall l'article 27 (535-548).